

**Міністерство освіти і науки України
АКАДЕМІЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ**

КАРТАШОВ Євген Григорович

УДК 351:502

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ СТІЙКІСТЮ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОЛОГО-
ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ**

Спеціальність 25.00.02 – механізми державного управління

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора наук з державного управління

КИЇВ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Академії муніципального управління Міністерства освіти і науки України (м. Київ).

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
ДАЦІЙ Олександр Іванович,
Академія муніципального управління,
в.о. ректора.

Офіційні опоненти: доктор наук з державного управління, професор
АНТОНОВА Людмила Володимирівна,
Чорноморський державний університет ім. Петра
Могили (м.Миколаїв),
професор кафедри обліку і аудиту;

доктор наук з державного управління, професор
ДОМБРОВСЬКА Світлана Миколаївна,
Національний університет цивільного захисту
України (м. Харків),
начальник навчально-науково-виробничого центру;

доктор наук з державного управління, доцент
ШПАК Юрій Валерійович,
Національний університет водного господарства та
природокористування (м.Рівне),
професор кафедри державного управління,
документознавства та інформаційної діяльності.

Захист відбудеться *11 березня 2016 р. о 14 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.129.01 в Академії муніципального управління Міністерства освіти і науки України за адресою: 01042, м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33, к. 220.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Академії муніципального управління (01042, м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33).

Автореферат розісланий *9 лютого 2016 р.*

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Я.Немирівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття світова цивілізація наблизилась до глобальної екологічної кризи. Це стало наслідком ресурсного підходу до реалізації суспільного піднесення, спрямованого на задоволення зростаючих матеріальних потреб населення та базується на традиційній моделі господарювання, що відзначається агресивним економізмом, орієнтованим на максимізацію корисності та мінімізацію витрат. Наведений підхід став причиною розбалансування та різноспрямованість економічної, соціальної та екологічної складових суспільного зростання, що знаходило свій прояв у розвитку промислового виробництва, чим створювало додаткові негативні наслідки навколишньому природному середовищу, здоров'ю та безпеці життя населення. Особливого загострення ці питання набувають у відносинах між розвиненими країнами, які є основним джерелом забруднення та споживачами природних ресурсів, та країнами, що розвиваються і потерпають від негативного екологічного впливу.

Головним фактором у цій ситуації є рівень технологічного розвитку країни. Для України ситуація характеризується тим, що вагома частина основних виробничих засобів не відповідає нинішнім екологічним вимогам: більше 23 % з них належать до архаїчних структур виробництва. Серед інших причин, які сприяють загостренню екологічної кризи та розбалансуванню діючої системи суспільного розвитку, необхідно відзначити, зокрема: сировинно-орієнтовану структуру економіки, яка базується на екстенсивному та нерациональному використанні природних ресурсів; низька енергоекономічна ефективність; висока відходність технологій реального сектору економіки; неефективність регуляторних механізмів природокористування та природоохоронної діяльності; зниження рівня доходів та погіршення якості повноцінного життя населення. Через це більше 15 % території нашої країни з населенням понад 10 млн осіб перебуває у критичному екологічному стані, що також позначається на захворюваності та смертності населення, рівень яких в Україні є найвищим серед країн Європи.

Загострення ситуації вимагає прийняття термінових рішень щодо трансформації системи управління, як на рівні держави, так й регіонів, у першу чергу, стосовно збалансування соціо-еколого-економічного розвитку, забезпечення значного зростання відтворення природних ресурсів у процесі господарської взаємодії, поліпшення якості життя людей.

Проблемам державного управління у природоохоронній сфері та використанні природних ресурсів, організаційно-економічного забезпечення стійкого розвитку територіальних систем тривалий період значну увагу приділяють представники української та зарубіжної наукових шкіл. Визначальний внесок у розв'язання проблеми дослідження зроблено такими зарубіжними науковцями, як: В.Беренс, Г. Брунтланн, Г. Дейлі, А. Ендрес, Д.Медоуз, А.Коротков, А.Ніколас, Р. Перман, М. Реймерс, Д.Робертсон, В.Хесле та ін. Серед українських вчених, які обґрунтували та поглибили теоретико-методологічні засади інституційного забезпечення процесів

природокористування, екологізації моделей господарювання, управління екологічною безпекою, необхідно відзначити роботи Л.В. Антонової, О.Ф. Балацького, І.К. Бистрякова, О.О. Веклич, П.І. Гамана, О.І. Дація, Д.С. Добряка, С.М. Домбровської, І.О. Драгана, Т.В. Іванової, О.Я. Лазора, Л.Г. Мельника, О.Г. Мордвінова, Я.Ф. Радиша, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, О.І. Фурдичка, Ю.В. Шпака та ін.

Разом з тим, незважаючи на різноплановість підходів до висвітлення цієї тематики, поглиблення потребують теоретико-методологічні засади щодо формування і розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем, зокрема на регіональному рівні, які мають ураховувати: специфікацію прав власності на природні ресурси; нормування визначення екологічних, економічних та інших обмежень на способи їх раціонального використання; прозоре вилучення і перерозподіл доходів від експлуатації природних ресурсів для фінансування відтворювальних процесів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення й висновки дослідження було отримано в межах науково-дослідної теми Академії муніципального управління “Удосконалення механізмів державного управління та місцевого самоврядування” (номер державної реєстрації 0108U008164). Внесок автора полягає в розробці теоретико-методологічних засад формування та розвитку механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій з формування та розвитку дієвих механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем.

Для досягнення мети дослідження було поставлено та вирішено наступні завдання:

- узагальнити теоретичний доробок з проблем державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем та формування механізмів його реалізації, уточнити сутність і зміст складових категорій;
- обґрунтувати нову наукову концепцію державного управління стійкістю еколого-економічних систем та концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму його здійснення;
- виділити і систематизувати принципи формування і розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем;
- охарактеризувати особливості сучасної моделі взаємодії суспільства із природою та обґрунтувати підхід до управління стійкістю еколого-економічних систем як методологічного базису формування стратегії регіонального розвитку;
- проаналізувати стан державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем в Україні та виокремити основні перешкоди його реалізації;
- на основі авторської методики оцінити рівень еколого-економічного

розвитку регіонів та провести їх типологізацію;

– обґрунтувати підхід до формування стратегії інноваційної розвитку регіональних виробничих комплексів у контексті забезпечення стійкості еколого-економічних систем територій із використанням індикативних показників;

– розробити концепцію формування комплексної стратегічної програми екологічного відтворення регіонів та визначити пріоритети її реалізації;

– сформуувати концептуальну модель державного управління стійкістю еколого-економічної системи з урахуванням особливостей взаємодії екологічної, економічної, інституційної, соціальної компонент;

– запропонувати структурно-функціональну схему організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем.

Об'єкт дослідження – державне управління регіональними еколого-економічними системами.

Предмет дослідження – формування та розвиток механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем.

Методи дослідження. Для розв'язання наведених завдань дослідження та реалізації поставленої у дисертаційному дослідженні мети, вивчення суспільних явищ, що обумовлюють проблему, було використано системний підхід, із застосуванням основних положень теорії державного управління, інституційної теорії, теорії зростання, теорії прав власності, концепцій сталого розвитку, фундаментальних економічних законів.

У процесі узагальнення теоретичного доробку з проблем державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем та механізмів його реалізації використано історичний та логічний підходи, а також абстрактно-логічний метод. Для обґрунтування наукової концепції державного управління стійкістю еколого-економічних систем та концептуального підходу до формування організаційно-економічного механізму його здійснення застосовано методологію комплексного аналізу та метод теоретичного узагальнення. Для систематизації принципів формування і розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем використано методи синтезу та аналізу. Для визначення особливостей сучасної моделі взаємодії суспільства із природою та обґрунтування підходу до управління стійкістю еколого-економічних систем використано метод порівняльного аналізу. При аналізі стану державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем в Україні та визначенні основних перешкод його реалізації, типологізації регіонів за рівнем еколого-економічного розвитку використано метод економіко-статистичного й трендового аналізу, ранжування. В рамках розробки підходу до формування стратегії державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем та механізмів його реалізації використано матричний підхід, розрахунково-конструктивний та графічний методи.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна результатів

дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретичних, методологічних засад й практичних положень щодо формування та розвитку механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. Наукову новизну одержаних результатів обумовлюють такі основні теоретико-методологічні положення:

уперше:

– обґрунтовано нову наукову концепцію державного управління стійкістю еколого-економічних систем, що базується на засадах підтримуючого розвитку, самопідтримання, соціо-природного характеру, прогнозованості розвитку та передбачає зміну пріоритетів суспільного розвитку, в основу яких покладено такі пріоритети: зростання запасу стійкості індивіда і соціуму відносно зовнішніх впливів, що базується на якості навколишнього природного середовища і основним критерієм враховує стан здоров'я населення; екологізацію науки, виробничої діяльності, транспорту, міського господарства, формування нової етики раціонального природокористування; зменшення розбіжності в рівнях життя між багатими і бідними, оптимізацію структури та обсягу споживання;

– запропоновано матричний підхід до формування та розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем як методологічного базису формування стратегії регіонального розвитку, що враховує різні форми стану системи як об'єкту державного впливу, залежно від комбінування напрямів (прогресивний, регресивний або нейтральний) розвитку її елементів (соціуму, економіки, екології), та передбачає визначення основних параметрів стійкості та напрямів розвитку еколого-економічної системи;

– сформовано систему інтегральних показників еколого-економічного розвитку регіону, обґрунтовано їх сутність та прийнятність для застосування в системі регіонального управління, розроблено методи їх обчислення, що базуються на застосуванні інструментарію багатокритеріальної оцінки з використанням експертних методів при визначенні вагомості компонентів аналітичних формул, що дозволить комплексно враховувати ефективність управління матеріальними, трудовими, фінансовими та природними ресурсами задля забезпечення комплексного і збалансованого розвитку кожного регіону і країни в цілому;

– запропоновано методичний підхід до побудови типології регіонів у системі державного управління за рівнем інтегрального показника їх еколого-економічного розвитку з використанням інструментарію кластерного аналізу, що дозволило систематизувати існуючі стратегії екологічного розвитку територій у розрізі виділених типологічних груп регіонів (з метою визначення науково обґрунтованих управлінських рішень при розробці стратегій сталого розвитку регіонів);

– розроблено організаційно-економічний механізм державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, що передбачає надання території природокористування екологічного статусу, задоволення потреб регіону за допомогою поєднання економічного зростання та екологізації

економіки, розробку та впровадження інвестиційних природоохоронних проектів та заходів з активною інноваційною стратегією природокористування, використання новітніх методів та інструментарію на принципах інженерної економіки природокористування території (екологічна безпека, екологічні пріоритети), домінуючу позицію охорони навколишнього середовища з економічними та екологічними обмеженнями, впровадження якої забезпечить раціональне поєднання економічного зростання та прискорення екологізації економіки регіону;

удосконалено:

– запропоновано концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, що враховує: обґрунтування теоретико-методологічної основи, засади формування механізму, визначення потенційних напрямів розбудови, оцінку рівня еколого-економічного розвитку регіону, розроблення моделі механізму, планування екологічного відтворення регіону, розроблення схеми консолідованого еколого-економічного механізму управління природокористуванням та структурної схеми організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем;

– класифікацію механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем, що, на відміну від існуючих, передбачає поділ за такими групами: по-перше, за фінансовими наслідками – фіскальні (спрямовані на забезпечення доходів бюджету; пов'язані з видатками бюджету) та нефіскальні; по-друге, сферами реалізації: механізми підсистемної організації еколого-економічної системи (екологічні, економічні, соціальні, інституційні), а також механізми за рівнем державного управління;

– на основі узагальнення світового досвіду – систематизацію принципів формування і розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем, що передбачає їх поділ за двома критеріями: по-перше, за рівнем державного управління (принципи Онтаріо на місцевому рівні, принципи Міннесоти на регіональному рівні, принципи Нідерландів на національному рівні); по-друге, за сферами економічної діяльності корпорацій (Екваторіальні принципи у фінансовому секторі, принципи CERES у промисловому секторі, Ганноверські та принципи Санборн у будівельному секторі);

– підхід до реалізації контрольної функції державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних та формування стратегії інноваційної розвитку регіональних виробничих комплексів на основі удосконаленої підсистеми індикаторів стійкого розвитку регіону (інноваційного розвитку, стійкого розвитку, поточного економічного розвитку), які є основою для реалізації механізму моніторингу;

– методичний підхід до оцінки та прогнозування результативності державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, яким, на відміну від існуючого, передбачено врахування в обчисленнях:

агрегованих показників «істинні темпи (норми) збереження», індекс розвитку людського потенціалу, природний капітал;

– механізм взаємодії екологічної, економічної, інституційної, соціальної компонент державного управління стійкістю регіональної еколого-економічної системи, що засновано на принципах, методах і інструментах управління, передбачає реалізацію п'яти функцій (стимулювання; перерозподілу екологічної діяльності; регулювання; контролювання; акумулювання) й спрямований на: координування інтересів органів управління і підвищення ефективності їх роботи; усунення структурних диспропорцій і асиметрії територіального розвитку; ефективне планування індикаторів при розробці регіональних програм розвитку;

дістали подальшого розвитку:

– категорійний апарат теорії державного управління, що передбачає уточнення сутності понять: «еколого-економічної системи» як об'єкта державного управління, що являє собою цілісне утворення, інтегрує в єдине ціле економічну, соціальну, екологічну та інституційну підсистеми, які взаємодіють через обмінні процеси між суспільною діяльністю та навколишнім природним середовищем, та функціонування якого спрямоване на забезпечення високої якості навколишнього природного середовища та сприятливого середовища життєдіяльності людини; «державне управління еколого-економічною системою» як діяльності органів державної влади щодо застосування цілісної сукупності економічних, адміністративних, соціальних, інституційних, екологічних методів, механізмів та інструментів впливу, що забезпечують збереження певної структури еколого-економічної системи, підтримку режиму її функціонування, реалізацію збалансованого розвитку; «стійкість розвитку» в широкому розумінні, що передбачає новий тип функціонування цивілізації, заснованої на суттєвих змінах її історично сформованих параметрів та враховує такі аспекти: екологічний (соціально-екологічні наслідки управлінських рішень, пов'язаних з техніко-антропогенною діяльністю), економічний (орієнтація виробничо-господарської діяльності на раціоналізацію й інтенсифікацію інтелектуального потенціалу), соціальний (подолання розриву рівнів доходів різних верств населення, підвищення якості життя); культурний (встановлення взаємозв'язку національно-регіональних соціокультурних особливостей розвитку із тенденцією до інтегративності світових явищ); прогностичний (врахування коротко- та середньострокових перспектив, а також оцінки можливої екстраполяції сучасних процесів у довгостроковому плані);

– методологічні положення побудови комплексної стратегічної програми відтворення регіональних еколого-економічних систем, що базується на застосуванні нормативних моделей прогнозування та методів експертної оцінки з подальшим використанням методу сценарію і процедури імпакт-аналізу при оцінці пріоритетності цілей, підцілей і програмних заходів.

Практичне значення одержаних результатів. Загальним результатом дослідження є обґрунтування концептуальних положень та практичних

пропозицій щодо формування та розвитку дієвих механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. Проведені дослідження, висновки, що зроблені за їх результатами, є основою для розробки рекомендацій з удосконалення системи державного управління розвитком регіонів, реалізації стратегії сталого розвитку України.

Практичні розробки використані Комітетом Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи при підготовці та опрацюванні документів щодо вдосконалення законодавства в сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки та надрокористування (дов. № 04-32-07/16 від 25.01.2015 р.). Пропозиції стосовно формування системи інтегральних показників еколого-економічного розвитку регіону, методики їх розрахунку, підхід до типологізації регіонів у системі державного управління за рівнем їх еколого-економічного розвитку використані Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України при опрацюванні та підготовці пропозицій до законодавчих та регуляторних актів у сфері регіонального розвитку (дов. № 389-1/02-15 від 16.01.2015 р.).

Положення щодо формування та розвитку механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, оцінки та прогнозування їх результативності використані Міністерством екології та природних ресурсів України при виробленні комплексу заходів реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки (дов. № 32/11-779/81 від 12.08.2015 р.).

Теоретичні розробки дисертаційної роботи використані у навчальному процесі Академії муніципального управління при розробленні програм таких навчальних курсів: «Управління ресурсами територіальних громад», «Державна екологічна політика», «Державне та регіональне управління» (дов. № 16-09 від 18.09.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, у якій сформульовано й науково обґрунтовано теоретико-методологічні підходи до формування та розвитку механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. Наукові положення, висновки та рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором самостійно й знайшли відображення в одноосібних працях.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертації доповідались і обговорювались на конференціях, конгресах і семінарах, зокрема: “Проблемы теории и практики городского управления (экономико-правовой аспект)” (Донецьк, 2013), “Бъдещето въпроси от света на науката” (София, 2013), “Aplikovanevedeckenovinky – 2013” (Прага, 2013), “Vědeckyprůmyslevropského kontinentu – 2013”, (Прага, 2013), “Nauka: teoria i praktyka – 2013” (Перемишль, 2013), “Найновите научни постижения” (София, 2014), “Ключови въпроси в съвременната наука” (София, 2014), “Dnyvědy – 2014” (Прага, 2014), “Naukowaprzestrzeń Europy – 2014” (Перемишль, 2014), “Найновите постижения на европейската наука» (София, 2014),

“Модернізаційні процеси державного та муніципального управління” (Київ, 2014).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 38 наукових працях загальним обсягом 32,2 обл.-вид. арк., у тому числі в монографії, 22 статтях у вітчизняних наукових фахових виданнях з державного управління та 4 статтях у закордонних виданнях за напрямом дослідження, 11 тезах конференцій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації – 473 сторінки, основний текст складає – 395 сторінок. Робота містить 23 таблиці на 20 сторінках, 35 рисунків на 23 сторінках, 4 додатки на 39 сторінках. Список використаних джерел складається з 353 найменувань на 38 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито сутність і стан проблеми, що розв'язується; обґрунтовано актуальність обраної теми; визначено мету й завдання дослідження, його наукову новизну, встановлено практичну корисність одержаних результатів; наведено дані щодо апробації цих результатів та їх опублікування.

У **першому розділі** – «**Теоретичні основи державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем**» – узагальнено теоретичний доробок з проблем державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем та механізмів його реалізації, уточнено сутність і зміст складових категорій. Обґрунтовано наукову концепцію державного управління стійкістю еколого-економічних систем та концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму його здійснення.

Здійснено розгляд та узагальнення теоретичних засад розв'язання проблеми державного управління стійкістю еколого-економічних систем. Виконано систематику відповідних теоретичних течій. До першого ввійшов напрям розгортання кризового стану в екології, що пов'язаний з невинним економічним зростанням (Медоуз Д.). Течії, які ввійшли до наступного напрямку, визначають застосування ринкового і державного механізмів, що викликає позитивізм економічного зростання, що сприятиме виходу з екологічної кризи (Хелбрейт Дж, Ростоу У.). Інші моделі суспільного зростання (неоіндустріальне виробництва, ноосферне господарювання) створюють інваріантність подальшого економічного розвитку та вирішення проблем подолання екологічної кризи, однак є недостатньо обґрунтованими відповідно вимог сучасності.

Узагальнення теоретичного доробку показало відсутність єдності підходів до розуміння сутності еколого-економічної системи, управління такою системою, стійкості розвитку, а також механізмів його реалізації. У зв'язку з цим, для усвідомлення структурних взаємозв'язків та функціонування, еколого-

економічну систему як об'єкт державного управління автором розглянуто як цілісне утворення, що інтегрує в єдине ціле економічну, соціальну, екологічну та інституційну підсистеми, які взаємодіють через обмінні процеси між суспільною діяльністю та навколишнім природним середовищем та, функціонування якого спрямоване на забезпечення високої якості навколишнього природного середовища та сприятливого середовища життєдіяльності людини (рис. 1).

Державне управління стійкістю еколого-економічної системи представлено як діяльність органів державної влади щодо застосування цілісної сукупності економічних, адміністративних, соціальних, інституційних та екологічних методів, механізмів та інструментів впливу, що забезпечують збереження певної структури еколого-економічної системи, підтримку режиму її функціонування, а також реалізацію її збалансованого розвитку. Включення інституційної складової обумовлено пріоритетністю її завдань для формування дієвих механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем, а саме: специфікація прав власності на природні ресурси з належною економічною оцінкою (для ефективного використання в ринкових умовах); формування політики ресурсозбереження та інструментів економічного впливу на екологізацію виробництва через екологічні й економічні обмеження на способи використання ресурсів природи; формування ефективного механізму вилучення і перерозподілу доходів від експлуатації природних ресурсів; стимулювання ринку екологічних послуг; удосконалення системи національного рахівництва з урахуванням екологічного фактора.

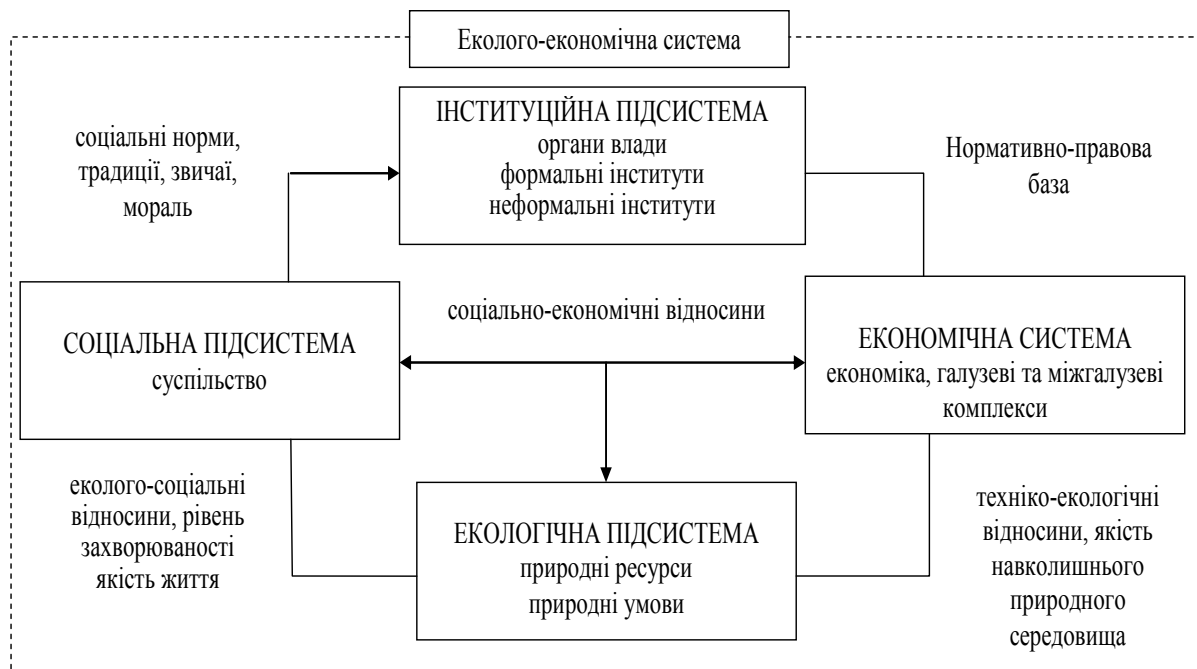

Рис. 1. Еколого-економічна система (розроблено й обґрунтовано автором)

Виходячи зі змісту запропонованого поняття еколого-економічної системи як об'єкту державного управління, обґрунтовано необхідність уточнення

категорії «стійкість розвитку». Це обумовлено тим, що існуючі підходи акцентують увагу переважно на природоохоронних проблемах, а тому є звуженим для нашого дослідження. У зв'язку з цим поняття «стійкість розвитку» запропоновано розглядати в широкому розумінні, що передбачає новий тип функціонування цивілізації, заснованої на суттєвих змінах її історично сформованих параметрів та враховує такі його аспекти: екологічний (актуальні і потенційні соціально-екологічні наслідки управлінських рішень, пов'язаних з техніко-антропогенною діяльністю), економічний (орієнтація виробничо-господарської діяльності не на підвищення споживання природно-ресурсного потенціалу біосфери та зростання масштабів діяльності матеріального характеру, а на його раціоналізацію й інтенсифікацію інтелектуального потенціалу через наукові розробки та інформаційні системи), соціальний (подолання розриву у рівнях доходів між різними верствами громадян, підвищення якості життя); культурний (зміни традиційних стереотипів буття і встановлення взаємозв'язку національно-регіональних та соціокультурних особливостей розвитку із тенденцією до інтегративності світових явищ); прогностичний (урахування коротко- та середньострокових перспектив, а також оцінки можливої екстраполяції сучасних процесів у довгостроковому плані).

Запропоновано підхід до класифікації механізмів управління стійкістю соціально-економічної системи, що відповідає її підсистемному складу та рівням організації, а також дає можливість узгоджувати реалізацію цілей і завдань стійкого розвитку територій.

По-перше, з позиції фінансових наслідків механізми поділено на: нефіскальні (законодавство з охорони навколишнього природного середовища, екологічний контроль, екологічне страхування, екологічна експертиза, екологічний моніторинг, аудит, екологічні норми і вимоги; узгодження інтересів суб'єктів відносин); фіскальні, які, у свою чергу, поділяються на підвиди: спрямовані на забезпечення доходів бюджету (екологічне ліцензування, сертифікація, плата за екологічні ризики тощо); пов'язані з видатками бюджету (природоохоронні інвестиції, підтримка інноваційної діяльності у сфері екології та природокористування, механізм кредитування, квотування, економічне стимулювання природоохоронної діяльності, екологоспрямована зайнятість, екологічні пільги регіонам і природокористувачам, екологічна культура населення, профілактика зниження рівня захворюваності).

По-друге, з позиції сфери застосування за ознаками: підсистемної організації еколого-економічної системи: екологічні (екологічна стандартизація; державний та громадський екологічний контроль і моніторинг); економічні (ринкові механізми впливу; екологічне квотування; екологічні податки та ресурсні (рентні) платежі; економічна мотивація; плата за ризики; кредитний механізм охорони навколишнього природного середовища); соціальні (підтримка екологічних напрямів наукових досліджень та інноваційної діяльності; екологоспрямована державна політика зайнятості; громадська екологічна експертиза); інституційні (законодавство у сфері охорони

навколишнього природного середовища та природокористування; механізм узгодження інтересів суб'єктів відносин; рішення регіональних органів влади, висновки, дозволи; добровільні природоохоронні угоди між органами екологічного контролю та природокористувачами регіону; екологічний аудит); за рівнем управління (національний, регіональний, локальний).

Показано, що існуючі концепції стійкого розвитку не розкривають організаційно-економічні засади та механізми їх реалізації. Це пов'язано, зокрема з їх багатоаспектністю та зміщенням у бік біологічності. Це створює передумови для розроблення сучасної концепції стійкого розвитку еколого-економічних систем, що відповідає постеконічній формації.

Обґрунтовано, що нова концепція стійкого розвитку еколого-економічних систем має трансформувати економічну суспільну формацію, з її індустріальною парадигмою та змінити пріоритети розвитку, в основу яких покладено: по-перше, зростання запасу стійкості індивіда і соціуму відносно зовнішніх впливів, що базується зокрема на якості його навколишнього природного середовища, і в якості основного критерію враховує стан здоров'я громадян, обумовлений соціальною, екологічною, економічною складовими; по-друге, екологізацію науки, виробництва, будівництва, транспорту, міського господарства, моральності та формування нової етики природокористування; по-третє, зменшення розриву в рівнях життя між багатими і бідними, раціоналізацію структури та обсягу споживання. Ключовими засадами нової концепції є: підтримуючий розвиток та самопідтримання, соціо-природний характер, прогнозованість розвитку.

Визначальне місце в новій концепції посідають техніко-технологічні аспекти розвитку, критерієм яких виступає зниження енергетичних витрат на одиницю суспільного продукту та передбачає: безвідходність технологій, перехід до електронних систем управління виробництвом, мініатюризацію, універсалізацію програмного забезпечення. Такі елементи притаманні розвиненим країнам світу, що свідчить про вступ їх на другий перехідний етап еколого-економічного розвитку.

Показано, що процес переходу до стійкого розвитку еколого-економічної системи має виражений регіональний характер через відносну відокремленість (часово-просторову) ресурсів й екосистеми кожного регіону, територіальний характер наслідків господарської діяльності, територіальні особливості виробничої діяльності, використання природних ресурсів, розміщення продуктивних сил, демографічних процесів. Цим зумовлена необхідність формування організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю еколого-економічних систем з урахуванням його регіоналізації. У зв'язку з цим запропоновано концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, що враховує: обґрунтування теоретико-методологічної основи, засади формування механізму, визначення потенційних напрямів розбудови, оцінку рівня еколого-економічного розвитку регіону, розроблення моделі механізму, планування екологічного відтворення

регіону, розроблення схеми консолідованого еколого-економічного механізму управління природокористуванням та структурної схеми організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем (рис. 2).

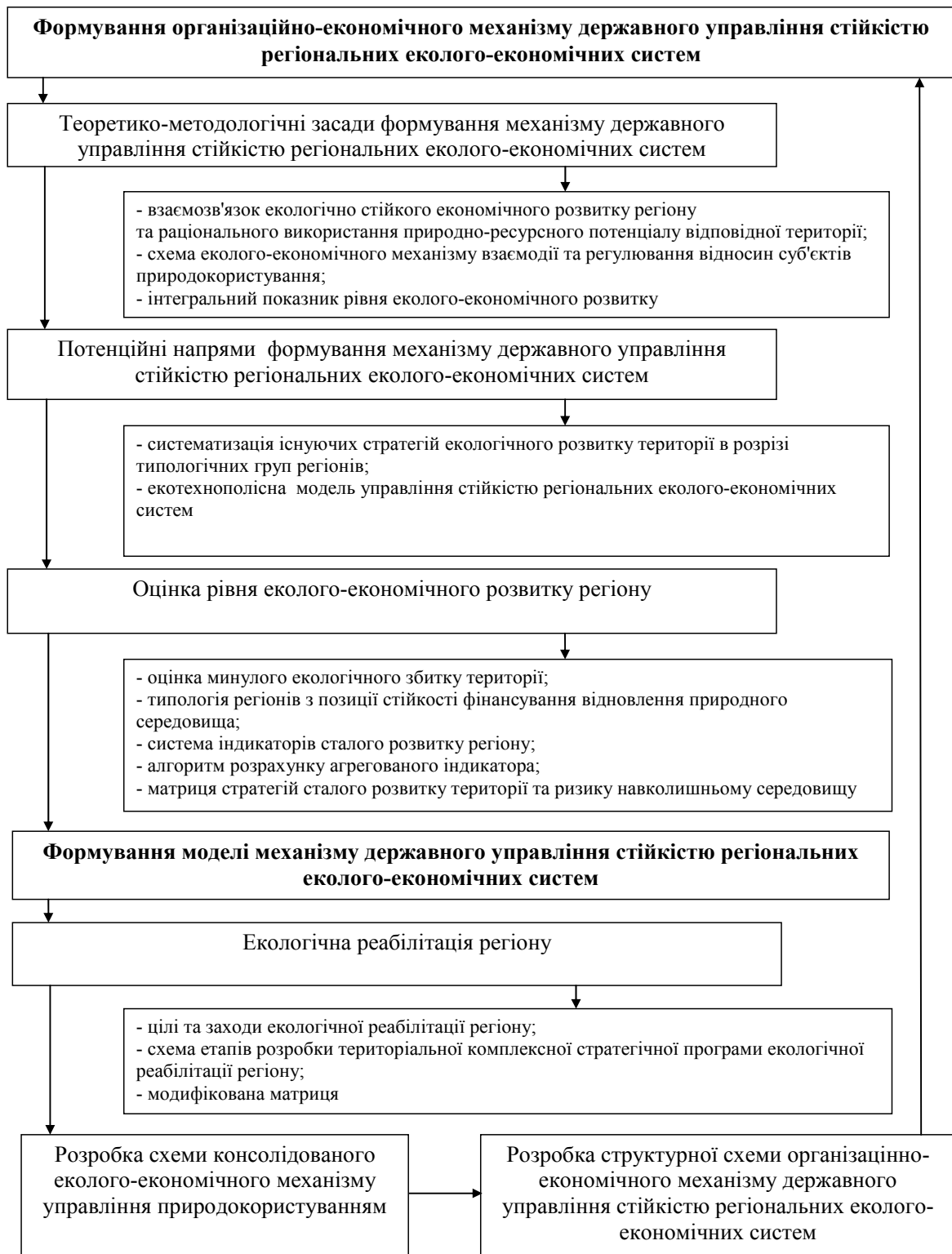

Рис.2. Концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем (розроблено й обґрунтовано автором)

У другому розділі – «Методологічні передумови формування та розвитку механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем» – виділено і систематизовано принципи формування і розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем. Охарактеризовано особливості сучасної моделі взаємодії суспільства із природою та обґрунтувати підхід до управління стійкістю еколого-економічних систем як методологічного базису формування стратегії регіонального розвитку.

На основі вивчення світового досвіду виділено та класифіковано принципи формування і розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем за двома групами.

– на місцевому – принципи Круглого столу з питань довкілля та економіці в Онтаріо (ORTEE), що стосуються сфер транспорту, енергетики, поводження з відходами, працевлаштування, житла, охорони здоров'я, освіти, мистецтва та передбачають: обмежену здатність навколишнього природного середовища щодо забезпечення піднесення; високу суспільну цінність культурного та біорізноманіття; поширення суспільних цінностей через систему освіти; екологічний підхід до ухвалення рішень з позиції мінімізації шкоди довкіллю, вірогідного впливу на майбутні покоління та сусідні території; тісна співпраця з сусідніми громадами; збалансованість і гнучкість планів; раціональне та ефективне використання місцевих можливостей і ресурсів; використання відновлюваних і надійних джерел енергії;

– на регіональному – принципи стійкого розвитку Міннесоти з планування якості навколишнього середовища, які стосуються впливу суспільства і наявних ресурсів на економічний розвиток регіону, та враховують: глобальну взаємозалежність щодо розвитку економіки, стану екосистеми, свободи і справедливості, які у довгостроковій перспективі обумовлюють стійкість розвитку, враховують регіональний і глобальний контекст при ухваленні рішень на місцевому рівні; принцип збереження, що передбачає підтримку громадами основних екологічних процесів, біорізноманіття, раціональне використання ресурсів; встановлення індикаторів суспільної діяльності через чітке формування її завдань і показників у публічному і приватному секторі (показники якості води, повітря, доступності житла, рівня безробіття); розділена відповідальність усього населення регіону, що передбачає особисту відповідальність, співробітництво та партнерство у вирішенні питань стійкого розвитку;

– на національному – План національної політики у сфері навколишнього природного середовища Нідерландів (NEPP), що стосуються водних, енергетичних ресурсів, здоров'я, сільського господарства, біорізноманіття, демографічного стану, стійкого виробництва, споживання і економіки, які ґрунтуються на взаємодії держави, бізнесу і громад, враховують співвідношення джерел забруднення з екологічними, соціальними та економічними системами, формують ґрунтовний підхід до скорочення забруднень у сфері виробництва та включають: принцип якості життя; обережності (бездіяльність за наявності

сумнівів щодо можливих наслідків, запобігання дій, що руйнують навколишнє середовище); підтримка втручання, яке покращує ситуацію; інтегроване управління життєвим циклом, що передбачає відповідальність виробників протягом усього життєвого циклу товару; відповідальність за стійкість середовища перед майбутніми поколіннями; звітність кожного члена уряду щодо виконання завдань стійкого розвитку; оцінка використання природних ресурсів за «екологічним слідом».

Друга група принципів стосується корпоративного сектору та формування нової моделі господарювання, з еколого-економічною стійкістю як основним чинником розвитку та передбачає планування і звітність стійкого розвитку на основі врахування (крім економічного аспекту) впливу господарської діяльності на навколишнє природне та соціальне середовище, у тому числі через аналіз енерго- та ресурсоспоживання, отримання відходів – за сферами економічної діяльності:

- фінансовий сектор – «Екваторіальні принципи» – містять нові стандарти ухвалення рішень фінансово-кредитними установами щодо позик для фінансування крупних проєктів за рівнем шкідливого впливу на навколишнє природне і соціальне середовище;

- промисловий сектор – Програма Natural Step, принципи CERES, які визначають межі реалізації корпораціями стійкого розвитку, що враховують такі принципи-обмеження: видобуток викопного палива, мінералів не повинен збільшувати їх концентрацію в екосфері на основі повторної переробки металів і мінералів, а також скорочення залежності від викопних видів палива; скорочення економічної залежності від постійних антропогенних субстанцій внаслідок шкідливого впливу на людину через харчовий ланцюг; збереження цілісності екосистеми на основі уникнення постійного виснаження природних ресурсів (очищення води і повітря, кліматичне регулювання, відновлення в сільському господарстві, лісовій промисловості тощо); соціальна стабільність на основі справедливого і ефективного використання та розподілу ресурсів; інформування громадськості; здоров'я та безпека співробітників і співтовариства, в якому вони працюють;

- будівельний сектор (на який припадає 65 % від загального обсягу споживання електрики, 30% викидів парникових газів, 136 млн тонн будівельних відходів на рік, 12% споживаної питної води) – принципи екологічного проектування (Ганноверські принципи, принципи екологічного дизайну, принципи Санборн), що спрямовані на забезпечення стійкої взаємодії архітектури, громадян і навколишнього природного середовища та враховують: раціональне енергокористування, життєвий цикл продукту, відповідальність за наслідки в будівництві.

Виявлено особливості сучасного етапу взаємодії суспільства із природою на основі характеристики зовнішніх ефектів (шкідливих наслідків для природного середовища), зокрема: більш високі темпи зростання зовнішніх ефектів порівняно із загальним розвитком економіки (через надмірну концентрацію населення та виробничу діяльність); перевищення регресу

життєвого середовища над динамікою рівня життя (частина отриманих коштів спрямовується на інші цілі); випереджальна динаміка посилення психофізичної пауперизації у порівнянні з регресом життєвого середовища; перевага регресу життєвого середовища щодо впливу на зниження рівня добробуту порівняно із компенсаторністю зростання життєвого рівня. Це підтверджує тезу про те, що зростання економіки у збиток природі знижує загальний добробут та спричиняє загальне збідніння.

Запропоновано градацію критеріїв шкідливих наслідків господарювання для природного середовища та людини (зовнішніх ефектів) за трьома рівнями: нешкідливість, що відзначається нечутливістю зубожіння до руйнування життєвого середовища, через слабкість останнього; незручність – відчувається пропорційно руйнуванню; шкідливість – відчуття зубожіння (через біологічну небезпеку) є сильнішим за зростання руйнування, що спричиняє неспроможність до адаптації.

У роботі запропоновано матричний підхід до управління стійкістю еколого-економічних систем як методологічного базису формування стратегії регіонального розвитку, що враховує різні форми стану системи як об'єкту державного впливу, залежно від комбінування напрямів (прогресивний, нейтральний, регресивний) розвитку її елементів (соціуму, економіки, екології) (див. табл. 1). Показано, що такий підхід дає змогу визначити основні параметри стійкості та напрями розвитку еколого-економічної системи як ключового чинника формування та розвитку механізмів державного управління у цій сфері.

На цій підставі виділено 27 варіантів (форм) розвитку еколого-економічної системи, залежно від напрямів розвитку її елементів. При цьому показано, що в цілому прогресивними можна вважати 1, 2, 4, 5, 10, 11, 13 рядки; нейтральним є 14 рядок; рядки 7-9, 15-18, 21, 23-27 є регресивними. Сумарний ефект рядків 3, 6, 12, 19, 20, 22 залежить від співвідношення прогресивних і регресивних змін в елементах екосистеми. При цьому показано, що сучасному типу суспільного розвитку відповідає третій рядок матриці, який відзначається прогресивною динамікою соціуму й економіки та регресом екосистеми. При збереженні такої тенденції еколого-економічна система поступово перейде до стану, що відповідає рядкам 18, 24 та 27. Перспективними для забезпечення стійкого розвитку системи є 1 та 2 рядки.

У третьому розділі – «Аналіз сучасного стану державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем в Україні» – проаналізовано стан державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем в Україні та визначено основні перешкоди його реалізації. На основі авторської методики здійснено оцінювання рівня еколого-економічного розвитку регіонів та проведено їх типологізацію.

Визначено ключові інституційні та господарські чинники негативного характеру реалізації державного управління регіональними еколого-економічними системами. Серед інституційних чинників виділено: невідповідність стратегічних пріоритетів і завдань державної екологічної

політики економічним та адміністративним умовам, що домінують в Україні; високий рівень централізації, з елементами відомчості реалізації державних природоохоронних заходів; неузгодженість розподілу управлінських повноважень й відповідальності на регіональному рівні, дублювання функцій у сфері охорони довкілля; неузгодженість дій контролюючих та регулюючих органів у сфері охорони довкілля та використання надр; низький рівень консолідації зусиль територіальних громад, органів влади; неефективність реалізації державних і регіональних програм із захисту довкілля, ухвалення необґрунтованих рішень на національному і регіональному рівнях; недосконалість чинного законодавства у сфері управління природокористуванням, специфікації прав власності на природні ресурси, у сфері регіонального розвитку, податкового регулювання.

Таблиця 1

Матриця управління стійкістю територіальних еколого-економічних систем

Елементи системи, напрями їх розвитку Форми стану системи	Соціум-суспільство (людина-суб'єкт)	Економіка виробництва - споживання (суб'єкт)	Екосередовище – природа - природні ресурси - екологія (об'єкт)
	Типи поведінки елементів системи: (+) - позитивне (прогрес); (0) - нейтральне; (-) - негативне		
1	+	+	+
2	+	+	0
3	+	+	-
4	+	0	+
5	+	0	0
6	+	0	-
7	+	-	+
8	+	-	0
9	+	-	-
10	0	+	+
11	0	+	0
12	0	+	-
13	0	0	+
14	0	0	0
15	0	0	-
16	0	-	+
17	0	-	0
18	0	-	-
19	-	+	+
20	-	+	0
21	-	+	-
22	-	0	+
23	-	0	0
24	-	0	-
25	-	-	+
26	-	-	0
27	-	-	-

Джерело: розроблено автором

Серед господарських чинників виділено: низький рівень конкурентоспроможності українських виробників, загроза спрямування вітчизняної економіки до сировинної периферії світового ринку, зниження внутрішнього потенціалу розвитку; низький рівень енергоефективності, нераціональне використання ресурсів; відсутність інноваційно-інформаційної спрямованості моделі зростання виробництва; нерозвиненість ресурсної бази виробництва; порушення технологічних режимів та структурні диспропорції в економіці, суттєва зношеність основних виробничих засобів (74,9%) та низький рівень упровадження інноваційних екотехнологій виробництва; недостатнє використання вторинних ресурсів, впровадження відновлюваної й альтернативної енергетики.

Зазначені негативні чинники значною мірою підсилюються наслідками глибокої соціально-економічної кризи в регіонах, що спричиняє суттєву диспропорцію їх розвитку. З метою подальшого вироблення науково-практичних рекомендацій здійснено прогностно-аналітичну оцінку факторів еколого-економічного розвитку регіонів з позицій системного підходу, що базується на принципах комплексності, системності, репрезентативності та інформативності.

Для визначення еколого-економічного розвитку регіонів України використано наступні критерії-індикатори: 1) матеріальна (виробнича) складова, яка об'єднує обсяг відвантажених товарів власного виробництва за видами економічної діяльності регіонів (видобуток корисних копалин, обробні виробництва, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води) і продукцію сільського господарства віднесені до величини ВРП; 2) блок послуг як співвідношення обігу роздрібною торгівлю до ВРП; 3) соціальна складова, у вигляді витрат на освіту, охорону здоров'я, спорт і соціальну політику віднесених до величини ВРП; 4) природоохоронна складова, відношення суми витрат на природоохоронні заходи до величини ВРП; 5) фінансова складова, співвідношення обсягу інвестицій, вкладених в основний капітал, до величини ВРП; 6) інноваційна складова, яка обумовлена обсягом інноваційної продукції (обсяг інноваційних товарів, робіт, послуг).

За пропонованим складом критеріїв, статистичних (кількісних) і експертних (якісних) показників обґрунтовано систему інтегральних показників, що дозволила оцінити рівень еколого-економічного розвитку регіонів України (виробничий потенціал, рівень розвитку сфери послуг, рівень витрат на соціальну сферу, рівень інвестицій та інновацій, а також витрати на природоохоронні заходи). Проведений розрахунок дав змогу згрупувати регіони за рівнем здатності забезпечення стійкості еколого-економічних систем у межах: низький і дуже низький рівень розвитку ($G_{EEP} < 0,7$), середній рівень ($0,7 < G_{EEP} < 0,8$) та відносно високий ($0,8 < G_{EEP} < 1,0$) (табл. 2).

Рейтинговий підхід став основою для визначення: 1) критичних факторів еколого-економічного розвитку регіонів; 2) рівня ресурсозабезпечення регіону на поточний момент та з прогнозом на майбутнє, що дає можливість ефективного управління фінансовими ресурсами для забезпечення регіональної

еколого-економічної стійкості. Інтерпретація отриманих результатів показала, що на сьогодні для більшості регіонів України характерна стратегія природокористування, яка є неефективною та призводить до виснаження природно-ресурсного потенціалу регіонів.

У четвертому розділі – «Механізми формування стратегічного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем» – обґрунтовано підхід до формування стратегії інноваційної розвитку регіональних виробничих комплексів у контексті забезпечення стійкості еколого-економічних систем територій із використання індикативних показників. Розроблено концепцію формування комплексної стратегічної програми екологічного відтворення регіонів та визначити пріоритети її реалізації.

Таблиця 2

Розподіл регіонів відповідно до інтегрального показника еколого-економічного розвитку

Рівень еколого-економічного розвитку	Межі G_{EEP}	Регіон
Низький	$G_{EEP} < 0,7$	Вінницька, Чернівецька, Закарпатська, Херсонська, Кіровоградська, Волинська, Житомирська, Чернігівська, Сумська
Середній	$0,7 < G_{EEP} < 0,8$	АР Крим, Черкаська, Івано-Франківська, Тернопільська, Київська, Рівненська, м. Севастополь, Хмельницька, Миколаївська, Одеська
Високий	$0,8 < G_{EEP} < 1,0$	Донецька, Харківська, Львівська, Запорізька, Дніпропетровська, Полтавська, Луганська, м. Київ

Джерело: розраховано автором.

Представлено й обґрунтовано підхід до вибору стратегії розвитку регіональних виробничих комплексів у контексті забезпечення стійкості еколого-економічних систем територій, що враховує трансформацію структури їх економіки. Запропонований підхід базується на порівнянні двох базових позицій сценаріїв розвитку, що відрізняються за технологічними рівнями

виробництва, масштабами використання виробничих факторів та навантаженням на навколишнє середовище. Перший сценарій враховує вибір і реалізацію інноваційної екостратегії, що передбачає партнерство бізнесу і владу для оптимізації діяльності та ефективного використання природно-ресурсного потенціалу регіону, переорієнтацію на виробництво продукту з високою доданою вартістю. Другий сценарій має індустріальну структуру господарювання із домінуванням галузей з надлишковим навантаженням на природне середовище, що ставить під загрозу стійкість регіональних еколого-економічних систем.

Запропонований підхід до вибору стратегії розвитку регіональних виробничих комплексів дав змогу зробити висновок, що другий сценарій характерний для практично всіх регіонів України, за винятком м. Києва, Київської та Дніпропетровської області, які здійснюють господарсько-виробничу діяльність за першим сценарієм. Визначено, що найбільш пріоритетними напрямками щодо забезпечення відновлення регіональних виробничих комплексів у контексті забезпечення стійкості еколого-економічних систем територій є зменшення природоємності шляхом запровадження технологічних змін, широкого використання інноваційних екологічних технологій; широкомасштабний перерозподіл ресурсів з первинних (насамперед з сільського господарства та добувної промисловості) у вторинні сектори економіки (обробну промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок), а потім і в третинні (сфери переважно інтелектуальної діяльності та послуг).

Процес досягнення цілей державного управління стійкістю еколого-економічних систем, оцінка ефективності інструментів і ступеня виконання поставлених завдань, вимагають розробки відповідних критеріїв і системи індикаторів у таких напрямках, як прийняття управлінських рішень (менеджмент), інновації, ефективність і результативність реалізації заходів, планів, стратегій та інше, які поєднують соціальні, економічні та екологічні компоненти в єдине ціле.

У рамках формування стратегії розвитку регіональних виробничих комплексів у контексті забезпечення стійкості еколого-економічних систем запропоновано використання удосконаленої системи індикаторів оцінки стану національної інноваційної системи, яка включає такі блоки: загальноекономічний; фінансові ресурси і масштаби їх використання; людські ресурси та їх використання; результативність досліджень та розробок; зв'язок науки з виробництвом; міжнародне співробітництво; підприємницьке середовище; інноваційне регіональне середовище. В останньому блоці обґрунтовано врахування системи індикаторів екологічного спрямування: інноваційного розвитку, стійкого розвитку та поточного економічного розвитку. Сферами застосування таких індикаторів у процесі управління виступають: по-перше, стратегічне планування щодо визначення та уточнення конкретних цілей політики стійкого розвитку в кількісному виразі, розробка стратегій, прогнозування ефекту від запланованих заходів; по-друге, вироблення й ухвалення управлінських рішень щодо моніторингу досягнення цілей стійкого

розвитку, порівняльної оцінки в динаміці з минулими періодами, вихідна інформація для планування, прогнозування та прийняття рішень, оцінка стану інноваційного забезпечення стійкого розвитку регіону з урахуванням екологічного фактора; по-третє, оцінка стану регіонального розвитку у національних та світових рейтингах щодо залучення інвестицій, грантів та участь у програмах еколого-економічного розвитку різних рівнів, активна співпраця регіону з міжнародним інституціями, порівняльна оцінка на національному та регіональному рівні; по-четверте, участь громади щодо інформування, екологічної освіти, зворотній зв'язок із громадою, залучення громадськості до участі в управлінні та прийнятті рішень і формування мотивацій підтримки громади щодо природоохоронної діяльності. В основу побудови запропонованих індикаторів покладено принципи еколого-економічної ефективності відповідно до кожного критерію.

Для забезпечення стійкості регіональної еколого-економічної системи обґрунтовано підхід до удосконалення індикативного планування територіального розвитку через запровадження системи агрегованих показників стійкості. Таким агрегованим показником виступає «Істинні темпи збереження», який показує реальну динаміку накопичення національних заощаджень після відповідного спрямування інвестицій в людський капітал, виснаження природних ресурсів і збитків від забруднення навколишнього середовища.

Розрахунки агрегованого індикатора «Істинні темпи (норми) збереження» довели, що регіони України живуть у борг у майбутніх поколінь, потребують додаткових фінансових вливань, отримують дотації з бюджету; відбувається виснаження запасів природних ресурсів. Накопичений екологічний збиток призводить до деградації екосистем, знижує добробут громадян, зростання рівня захворювань, скорочення тривалості життя.

За використання принципів нової форми організації регіональних еколого-економічних систем сформовано й обґрунтовано механізм управління раціональним природокористуванням. В основу механізму покладено комплексний підхід у вирішенні завдань стійкого розвитку еколого-економічних систем. Розбудову такого механізму запропоновано здійснювати в рамках комплексної стратегічної програми екологічного відтворення регіонів за послідовними етапами (далі – КСПЕВР), що ґрунтується на поетапному визначенні цілей та заходів такого відтворення, оцінки їх пріоритетності (рис.3), формуванні матриці відбору заходів впливу на навколишнє природне середовище, а також розробку регуляторних механізмів реалізації.

За результатами аналізу факторів впливу на навколишнє середовище в регіоні визначається пріоритетність цілей, завдань та заходів реалізації на основі методу експертних оцінок. Така оцінка на прикладі Київської області дала змогу визначити пріоритети комплексної стратегічної програми відтворення регіональних еколого-економічних систем. По-перше, поліпшення стану атмосферного повітря на основі скорочення викидів промисловими підприємствами (заходи щодо фільтрації та очищення викидів, проведення моніторингу рівня забруднення приземного шару повітря), скорочення викидів

CO₂ автотранспортом (проведення обстеження автомагістралей для встановлення газоаналізаторів автошляхів), посилення природоохоронних заходів (реконструкція, заміна газоочисного обладнання). По-друге, поліпшення стану водного середовища (скорочення скидів промисловими підприємствами (будівництво та реконструкція очисних споруд зливових вод, будівництво систем оборотного водопостачання), заходи з охорони підземних вод та ліквідації джерел їх забруднення (споруди для очищення стічних вод; забезпечення безпеки особливо важливих водопровідно-каналізаційних споруд). По-третє, охорона і раціональне використання лісового фонду (фінансування лісоохоронних і лісовідновлювальних заходів, природоохоронних територій), поліпшення землеустрою та землекористування (ліквідація ерозійно-небезпечних зон), охорона надр та раціональне використання мінеральних ресурсів. По-четверте, розвиток інституціоналізації природокористування, перепідготовка кадрів.

Рис.3. Розроблення комплексної стратегічної програми екологічного відтворення регіонів (розроблено й обґрунтовано автором)

Відмінність запропонованого підходу для розроблення комплексної стратегічної програми відтворення регіональних еколого-економічних систем від існуючих галузевих полягає в тому, що нормативні прогнози виступають у ролі мети-вимоги (соціальні, економічні), на відміну від екстраполяційних, які тільки виявляють проблеми погіршення стану навколишнього природного середовища. Запропонована КСПЕВР є інструментом обліку регіональних особливостей природокористування, в якій: системно розглядаються всі природокористувачі регіону, здійснюється облік та оцінка джерел природних ресурсів, їх стан та перспективи використання; визначається характер взаємного впливу суб'єктів господарювання, громади і природного середовища, визначаються категорії систем з найбільш небезпечною екологічною ситуацією, одночасно встановлюються ареали з відносно сприятливою екологічною ситуацією, в межах яких можливе розміщення і розвиток рекреаційних зон, об'єктів природно-заповідного фонду. Комплексна стратегічна програма представляє собою довготривалу концепцію природокористування в регіоні, орієнтовану на цілі й потреби системи.

У п'ятому розділі – «Механізми реалізації державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем» – розроблено концептуальну модель державного управління стійкістю еколого-економічної системи з урахуванням особливостей взаємодії екологічної, економічної, інституційної, соціальної компонент. Запропоновано структурно-функціональну схему організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем.

Розроблено концептуальну модель управління стійкістю еколого-економічної системи, яка дає змогу враховувати особливості взаємодії її різних елементів та підсистем, а саме: екологічної, економічної, інституційної, соціальної. Метою функціонування моделі є здійснення оперативного реагування на зміни впливу чинників її стійкості органами управління. Її структуру відтворено за структурно-логічною схемою на трьох організаційних рівнях, які враховують особливості функціонування еколого-економічної системи країни в цілому, регіональні особливості та специфіку діяльності на локальному рівні (суб'єкт господарювання) (рис. 4).

Розбудову концептуальної моделі здійснено на засадах синхронної реалізації принципів (екологічної безпеки; принцип використання найбільш ефективних і маловитратних ресурсозберігаючих технологій; принцип раціональності та обґрунтованості у прийнятті природоохоронних рішень; принцип забезпечення стійкого розвитку) та механізмів управління еколого-економічною системою, що включають методи (нефіскальні; методи, пов'язані з наповненням державного бюджету, до складу яких входить екологічний, ліцензування та сертифікація, плата за екологічні ризики; методи, пов'язані з видатками державного бюджету: інвестування природоохоронних заходів, підтримка інноваційної діяльності, спрямованих на охорону навколишнього середовища, екологічне кредитування, ринкове квотування, економічне стимулювання суб'єктів господарювання щодо реалізації природоохоронної

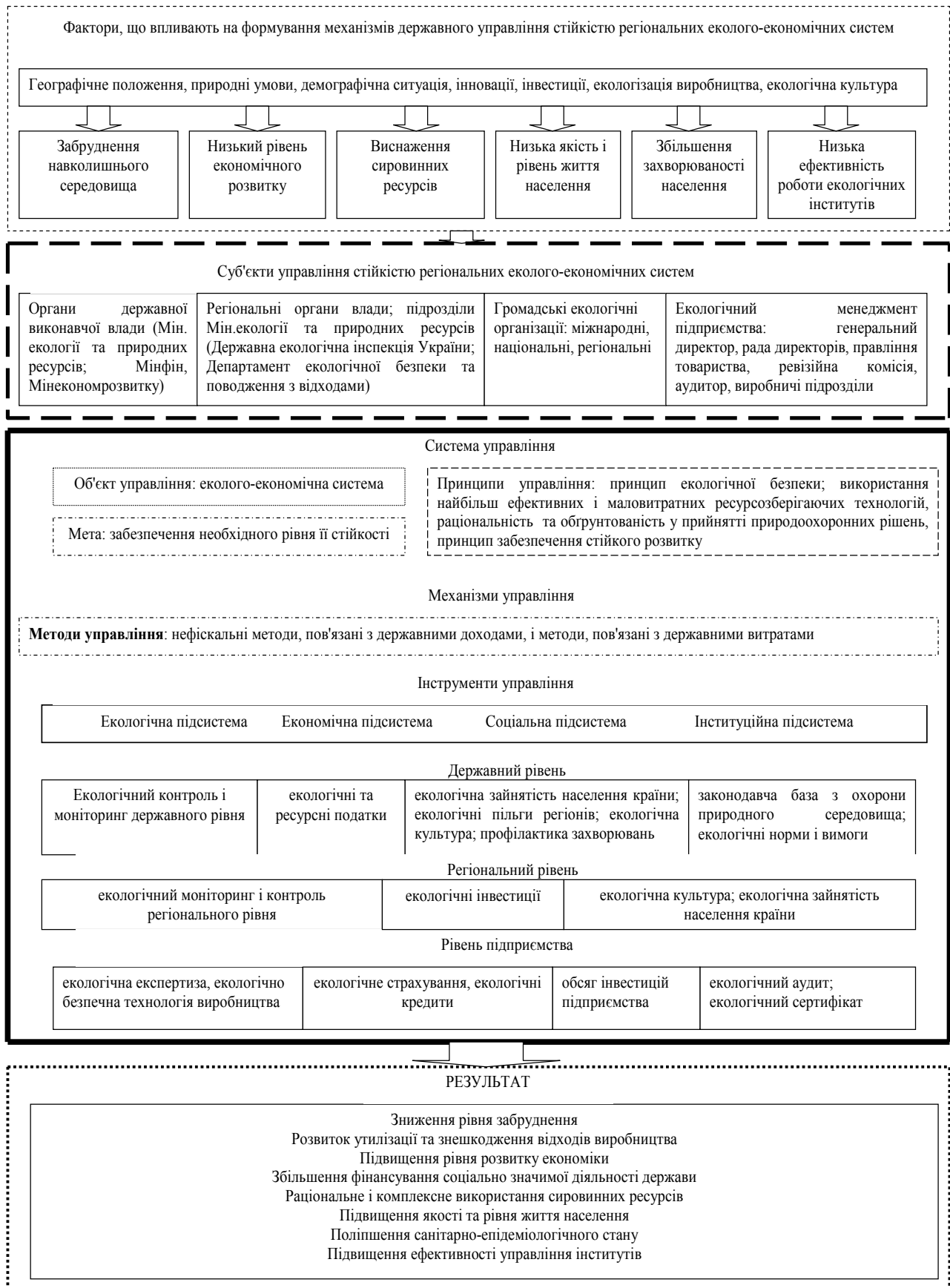

Рис. 4. Концептуальна модель управління стійкістю еколого-економічної системи (розроблено й обгрунтовано автором)

діяльності, екологоспрямовану зайнятість населення, надання екологічних пільг регіонам і підприємствам, екологічну культуру населення щодо збереження навколишнього природного середовища, профілактичні заходи щодо зниження рівня захворюваності) та інструменти (екологічний контроль, екологічне страхування, екологічну експертизу, екологічний моніторинг, аудит, екологічні норми і вимоги, екологічна страховка, сертифікат і ліцензія, екологічні та ресурсні податки; екологічні інвестиції, екологічні квоти та кредити, екологічна зайнятість населення та екологічні пільги, профілактика захворювань населення) на кожному рівні управління в рамках кожної підсистеми, залучення та раціональне освоєння яких забезпечує в межах кожної еколого-економічної системи генерування у держави імпульсів до стійкого розвитку (рис.5). Обґрунтовано склад специфічних функцій механізму управління стійкістю еколого-економічною системою: стимулювання щодо посилення мотивації виробників щодо проведення екологічної діяльності; перерозподіл екологічної діяльності, продукції і забруднень між виробниками; регулювання екологічної діяльності, продукції та забруднення підприємств та організацій; контрольна функція, пов'язана з діями контролю екологічної діяльності, продукції та забруднення; акумулювання, яка полягає у створенні необхідного фінансового та екологічного резерву в разі порушення стійкості еколого-економічної системи.

Комплексне застосування запропонованої системи механізмів управління стійкістю еколого-економічної системи дає змогу раціонально планувати й ефективно розробляти регіональні програми розвитку, а також сприяє ефективному управлінню стійкістю еколого-економічної системи.

Обґрунтовано, що з метою подолання обмеженості як планово-централізованого, так й ринкового механізмів вирішення протиріч між економічною та екологічною складовими розвитку, та враховуючи екологічну дійсність, існуючі тенденції та загрози, суспільство і держава мають поєднати економізацію і екологізацію, формування державно-ринкового механізму і господарського механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища в єдиний організаційно-економічний механізм екологічно стійкого розвитку. В основу розбудови організаційно-економічного механізму управління стійкістю регіональної еколого-економічної системи покладено еколого-економічний підхід (рис. 6).

З метою вирішення проблем переходу до стійкого еколого-економічного розвитку виділено наступні завдання: забезпечити стабільне надходження фінансових ресурсів на екологічні цілі від підприємств усіх форм власності; здійснювати ефективний розподіл коштів, особливо інвестиційних, враховуючи необхідність першочергового вирішення важливих проблем у зонах екологічного лиха; стимулювати ефективне використання природних ресурсів, ефективну охорону навколишнього середовища та його відтворення; попереджати негативний вплив природогосподарської діяльності на природу і людину; компенсувати екологічний збиток і збиток здоров'ю населення, заподіяний (завданий) господарською діяльністю.

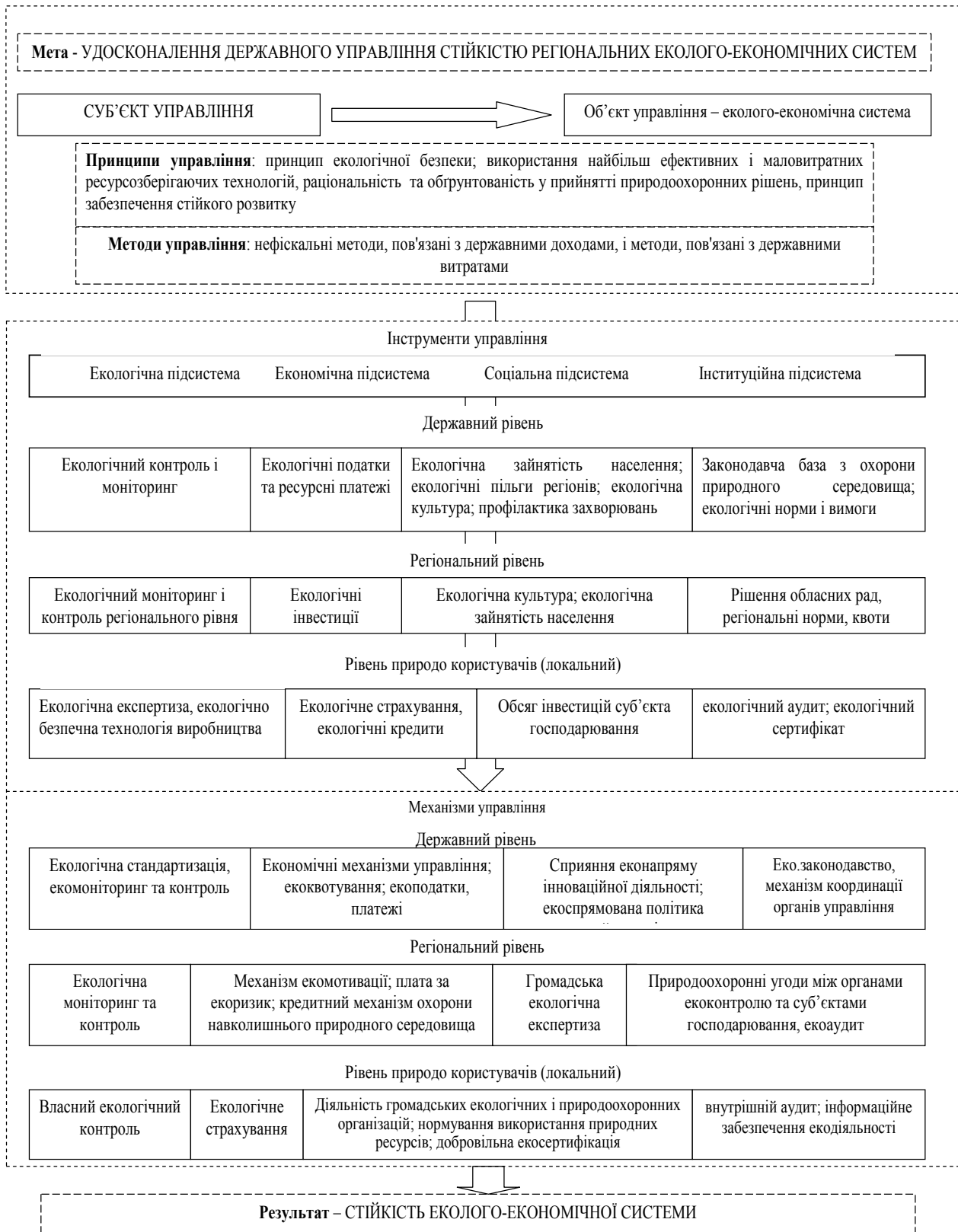

Рис. 5. Модель функціонування механізмів управління стійкістю еколого-економічної системи (розроблено й обґрунтовано автором)

Процес формування та вдосконалення організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних

систем необхідно здійснювати за допомогою дворівневого підходу: перший рівень – застосування екологізованих економічних показників; другий рівень – застосування натуральних показників і показників здоров'я населення. Доведено, що дворівневий підхід буде відображати і стимулювати фактичний рух до екологізації господарської діяльності, де пріоритетом стане людина та її благополуччя.

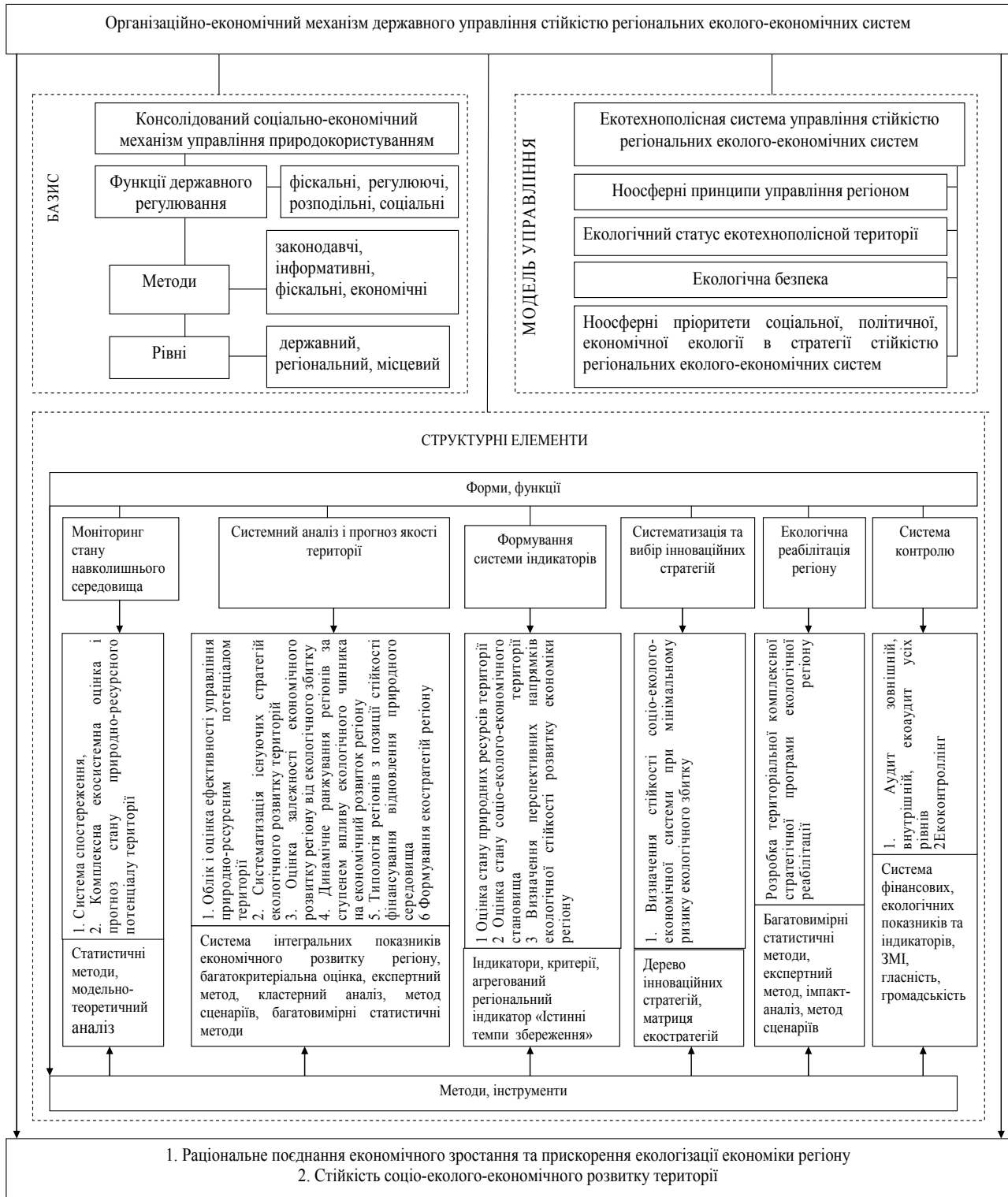

Рис. 6. Структурно-функціональна схема організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем (розроблено й обґрунтовано автором)

Показано, що кожна територія відзначається особливістю комбінування елементів еколого-економічної системи та потребує відповідного механізму управління, з урахуванням основних параметрів до стану екологічної рівноваги. У зв'язку з цим запропоновано напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму державного управління регіональної еколого-економічної системи, з урахуванням специфіки територій:

- комплексна оцінка та інвентаризація забруднення повітряного басейну, ґрунту, водойм, рослинності, стану здоров'я населення; ранжування регіонів за екологічним фактором та станом здоров'я населення;

- удосконалення механізму плати за використання природних ресурсів і нанесення збитків навколишньому природному середовищу за напрямом: їх більшої диференціації; посилення штрафних санкцій за надвисоке забруднення; розширення сфери застосування економічної відповідальності підприємств і громадян за негативний вплив на стан довкілля (шумове забруднення, зниження родючості ґрунту, забруднення території та зон рекреації відходами виробництва тощо); повного відшкодування заподіяної шкоди природі і людині;

- екологізація податкової системи (звільнення від податків на прибуток або введення пільгового режиму оподаткування юридичних та фізичних осіб у залежності від здійснення ними природоохоронних заходів, підвищення ставок оподаткування на продукцію, виробництво якої пов'язане зі шкідливим впливом на природне середовище території);

- цінове регулювання виробництва екологічно небезпечної та екологічно забрудненої продукції;

- введення екологічної ренти на земельні ділянки міської території з урахуванням усіх факторів негативного впливу на її стан;

- впровадження екологічного страхування, що передбачає відповідальність підприємств (джерел підвищеного екологічного ризику) за нанесення шкоди юридичним і фізичним особам, а також страхування збитків від аварій та забруднень середовища;

- вдосконалення системи механізмів і стимулів формування екологічних фондів. Обґрунтування пропорцій розподілу коштів фондів між держаними, обласним та міським рівнями, зважаючи на високу екологічну небезпеку території;

- розробка цілісної системи економічного стимулювання раціонального природокористування, яка охоплює всі аспекти життя, спрямованої на поетапне поліпшення їх стану;

- використання ринкових механізмів раціоналізації природокористування. Зокрема, перспективний принцип встановлення обмежень на викиди забруднюючих речовин не для окремого підприємства, а для всього міста чи регіону. Зниження викидів при цьому буде пов'язано з перетіканням капіталів, купівлею прав на викиди через екологічний ринок, вибором оптимальних варіантів і зниженням питомих природоохоронних витрат у місті чи регіоні.

Підтверджено об'єктивність прогнозу переорієнтації з еколого-економічного на соціально-екологічне, коли при досягненні відповідного рівня насичення матеріальними потребами екологічні та соціальні показники стануть основоположними у механізмі функціонування території, що буде свідчити про перехід до стійкого розвитку суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наведено нове вирішення наукової проблеми формування та розвитку механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. Отримані в процесі дослідження результати дали змогу сформулювати наступні висновки і внести пропозиції, що мають теоретичне й практичне значення.

1. Здійснено аналіз теоретичного доробку з проблем державного управління стійкістю територіальних еколого-економічних систем, а також формування і розвитку механізмів його реалізації, що враховує інституційну теорію, теорію зростання, а також підходи щодо підсистемних взаємодій у межах еколого-економічної системи. Проведений аналіз виявив відсутність єдиного підходу до розуміння сутності еколого-економічної системи, державного управління такою системою, що ускладнює формування та здійснення державної політики у цій сфері. У зв'язку з цим для цілей даного дослідження еколого-економічну систему запропоновано розглядати як об'єкт державного управління, що являє собою цілісне утворення, інтегруюче в єдине ціле економічну, соціальну, екологічну та інституційну підсистеми, які взаємодіють через обмінні процеси між суспільною діяльністю та навколишнім природним середовищем та, функціонування якого спрямоване на забезпечення високої якості навколишнього природного середовища та сприятливого середовища життєдіяльності людини. Державне управління стійкістю еколого-економічної системи представлено як діяльність органів державної влади щодо застосування цілісної сукупності економічних, адміністративних, соціальних, інституційних, екологічних методів, механізмів та інструментів впливу, що забезпечують збереження певної структури еколого-економічної системи, підтримку режиму її функціонування, реалізацію збалансованого розвитку.

2. Узагальнення наукових підходів до поняття категорії «стійкість», у контексті розвитку територіальних еколого-економічних систем, виявило їх звуженість через концентрацію переважно на природоохоронних проблемах. Тому, виходячи з позицій системного підходу, в роботі надано авторське бачення категорії «стійкість розвитку» в широкому розумінні, що передбачає новий тип функціонування цивілізації, заснованої на суттєвих змінах її історично сформованих параметрів та враховує: соціально-екологічні наслідки управлінських рішень, пов'язаних з техніко-антропогенною діяльністю; орієнтацію виробничо-господарської діяльності на раціоналізацію й інтенсифікацію інтелектуального потенціалу; подолання розриву рівнів доходів різних верств населення, підвищення якості життя; встановлення взаємозв'язку

національно-регіональних соціокультурних особливостей розвитку із тенденцією до інтегративності світових явищ; врахування коротко- та середньострокових перспектив, а також оцінки можливої екстраполяції сучасних процесів у довгостроковому плані.

3. Запропоновано підхід до класифікації механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем, що відповідає її підсистемному складу та рівням організації, а також дає можливість узгоджувати реалізацію цілей і завдань стійкого розвитку територій. До першої групи, за фінансовими наслідками, включено: фіскальні та нефіскальні механізми. Фіскальні, у свою чергу, також поділені на дві підгрупи. По-перше, спрямовані на забезпечення доходів бюджету, зокрема екологічне ліцензування, сертифікація, плата за екологічні ризики. По-друге, пов'язані з видатками бюджету, а саме: природоохоронні інвестиції, кредитування, квотування, економічне стимулювання, екологоспрямована зайнятість, екологічні пільги регіонам і природокористувачам, екологічна культура населення, профілактика зниження рівня захворюваності. До другої групи включено: механізми підсистемної організації еколого-економічної системи (екологічні, економічні, соціальні, інституційні), а також механізми за рівнем управління.

4. Проведений аналіз теоретичних концепцій стійкого розвитку показав, що вони відзначаються переважно зміщенням у бік біологічності, не розкривають організаційно-економічні засади та механізми їх реалізації. Виходячи з цього, обґрунтовано нову наукову концепцію державного управління стійкістю еколого-економічних систем, що має трансформувати економічну суспільну формацію, з її індустріальною парадигмою та змінити пріоритети розвитку, в основу яких покладено: зростання запасу стійкості індивіда і соціуму відносно зовнішніх впливів, що базується зокрема на якості його навколишнього природного середовища, і в якості основного критерію враховує стан здоров'я населення; екологізацію науки, виробничої діяльності, транспорту, міського господарства, формування нової етики господарювання та використання природних ресурсів; створення умов для зниження розриву в рівнях життя між багатими і бідними, раціоналізацію структури та обсягу кінцевого споживання. Ключовими засадами нової концепції є: необхідний підтримуючий розвиток та самопідтримання, соціоприродний характер, прогнозованість розвитку.

5. Запропоновано концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, що враховує: обґрунтування теоретико-методологічної основи, засади формування механізму, визначення потенційних напрямів розбудови, оцінку рівня еколого-економічного розвитку регіону, розроблення моделі механізму, планування екологічного відтворення регіону, розроблення схеми консолідованого еколого-економічного механізму управління природокористуванням та структурної схеми організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем.

6. На основі вивчення світового досвіду виділено та класифіковано принципи подальшого розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем за двома групами. Перша група поділена за рівнями державного управління: на місцевому рівні – принципи Онтаріо, що відноситься до сфери транспорту, енергетики, утилізації відходів, працевлаштування, житла, охорони здоров'я, освіти, мистецтва та культури; на регіональному рівні – принципи Міннесоти, які стосуються впливу суспільства і наявних ресурсів на економічний майбутній розвиток регіону; на національному рівні – принципи Нідерландів, що стосуються здоров'я населення, водних, енергетичних ресурсів, сільського господарства, біорізноманіття, демографічного стану, стійкого виробництва, споживання і економіки. Друга група поділена за сферами економічної діяльності корпорацій: у фінансовому секторі – Екваторіальні принципи, що стосуються інвестування крупних проектів залежно від шкідливості для навколишнього природного і соціального середовища; у промисловому секторі – принципи CERES, що визначають межі реалізації корпораціями стійкого розвитку; у будівельному секторі – Ганноверські та принципи Санборн, що визначають засади екологічного проектування.

7. Виявлено особливості сучасного етапу взаємодії суспільства із природою на основі характеристики зовнішніх ефектів (шкідливих наслідків для природного середовища), зокрема: більш високі темпи зростання зовнішніх ефектів порівняно із загальним розвитком економіки; перевищення регресу життєвого середовища над динамікою рівня життя; випереджальна динаміка посилення психофізичної пауперизації у порівнянні з регресом життєвого середовища; перевага регресу життєвого середовища щодо впливу на зниження рівня добробуту порівняно із компенсаторністю зростання життєвого рівня. Здійснено градацію критеріїв шкідливих наслідків господарювання для природного середовища та людини (зовнішніх ефектів) за трьома рівнями: нешкідливість, незручність, шкідливість.

8. Запропоновано матричний підхід до управління стійкістю еколого-економічних систем як методологічного базису формування стратегії регіонального розвитку, що враховує різні форми стану системи як об'єкту державного впливу, залежно від комбінування напрямів (прогресивний, нейтральний, регресивний) розвитку її елементів (соціуму, економіки, екології). Такий підхід дає змогу визначити основні параметри стійкості та напрями розвитку еколого-економічної системи, формування та розвитку механізмів державного управління у цій сфері. Показано, що сучасному типу суспільного розвитку відповідає форма, яка відзначається прогресивною динамікою соціуму й економіки у поєднанні з регресом екосистеми.

9. Аналіз здійснення державного управління регіональними еколого-економічними системами в Україні виявив низку диспропорцій, зокрема: невідповідність стратегічних пріоритетів і завдань державної екологічної політики економічним та адміністративним умовам, що домінують в Україні; високий рівень централізації, з елементами відомчості реалізації державних

природоохоронних заходів; інституційна неузгодженість у розподілі повноважень й відповідальності на регіональному рівні, дублювання функцій у сфері охорони довкілля; неузгодженість дій контролюючих та регулюючих органів у сфері охорони довкілля та використання надр; низький рівень консолідації зусиль територіальних громад, органів влади; загроза втрати біологічного та ландшафтного різноманіття; втрата конкурентоспроможності та стрімке спрямування до сировинної периферії світового ринку, зменшення внутрішнього потенціалу розвитку; порушення технологічних режимів і структурні диспропорції у поєднанні з низьким рівнем упровадження нових технологічних процесів, маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних виробництв; суттєва зношеність основних виробничих засобів (74,9 %) та невідповідність темпів їх оновлення, що спричиняє надмірні втрати ресурсів; недосконалість чинного законодавства у сфері управління природокористуванням, специфікації прав власності на природні ресурси, у сфері регіонального розвитку, податкового навантаження. Така ситуація перешкоджає залученню інвестицій та реалізації еколого-економічних проектів.

10. Розроблено систему інтегральних показників еколого-економічного розвитку регіонів, обґрунтовано їх сутність та прийнятність для застосування в системі регіонального управління, визначено методи їх розрахунку, що базуються на застосуванні інструментарію багатокритеріальної оцінки з використанням експертних методів при визначенні вагомості компонентів аналітичних формул, що дає змогу комплексно враховувати ефективність управління матеріальними, трудовими, фінансовими і природними ресурсами. На цій основі здійснено типологізацію регіонів України за рівнем інтегрального показника їх еколого-економічного розвитку в системі державного управління в межах: низький і дуже низький рівень розвитку, середній рівень та відносно високий. Послідовність реалізації такої процедури включає інструментарій кластерного аналізу, що дало змогу систематизувати існуючі стратегії еколого-економічного розвитку територій у розрізі виділених типологічних груп регіонів для прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень при формуванні стратегій розвитку регіонів.

11. Обґрунтовано підхід до вибору стратегії розвитку регіональних виробничих комплексів у контексті забезпечення стійкості еколого-економічних систем територій, що враховує трансформацію структури їх економіки та базується на порівнянні базових сценаріїв розвитку за технологічними рівнями виробництва, масштабами використання виробничих факторів та навантаженням на природне середовище. Перший сценарій передбачає інноваційну екостратегію на основі партнерства бізнесу і влади для оптимізації діяльності та раціонального використання природно-ресурсного потенціалу регіону, зорієнтовану на виробництво продукту з високою доданою вартістю. Другий сценарій передбачає індустріальну структуру господарювання із домінуванням галузей з надлишковим навантаженням на природне середовище.

12. Доведено доцільність використання системи індикаторів стійкого розвитку регіону, що уможливить прийняття оптимізаційних рішень щодо

реалізації функції контролю в системі державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, яку реалізовано на основі багаторівневого блочного принципу, що визначає в системі індикаторів три основних підсистем: підсистему індикаторів інноваційного розвитку, індикаторів стійкого розвитку та індикаторів поточного економічного розвитку. Запропоновані індикатори стійкого розвитку регіону дають змогу порівняти динаміку стану економіки, соціуму і навколишнього природного середовища, якісно та кількісно оцінити проблему і скоригувати її, спрогнозувати майбутній еколого-економічний розвиток.

13. Запропоновано методичний підхід до оцінки та прогнозування результативності державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, яким передбачено врахування в обчисленнях: агрегованих показників «істинні темпи (норми) збереження», індекс розвитку людського потенціалу, природний капітал. Результати розрахунку на основі комплексного агрегованого показника показали наступне: регіони України живуть у борг у майбутніх поколінь, потребують додаткових фінансових вливань, отримують дотації з бюджету; відбувається виснаження запасів природних ресурсів, накопичений або минулий екологічний збиток у вигляді порушених і забруднених систем призводить до деградації екосистем, дискомфорту проживання населення, зростання рівня захворювань, скорочення тривалості життя людей.

14. За використання принципів нової форми організації регіональних еколого-економічних систем обґрунтовано механізм формування комплексної стратегічної програми екологічного відтворення регіонів, що базується на застосуванні нормативних моделей прогнозування та методів експертної оцінки з подальшим використанням методу сценарію і процедури імпаکت-аналізу при оцінці пріоритетності цілей, підцілей і програмних заходів. При побудові комплексної стратегічної програми використано структурно-цільову модель, яка дає змогу врахувати обсяг забруднень та нанесений збиток природному середовищу. На цій основі здійснено градацію пріоритетів та заходів екологічного відтворення для Київської області.

15. Розроблено концептуальну модель державного управління стійкістю еколого-економічної системи з урахуванням особливостей взаємодії екологічної, економічної, інституційної, соціальної компонент, з метою здійснення оперативного реагування суб'єктами управління на зміни впливу чинників її стійкості. Таку модель відтворено за структурно-логічною схемою на трьох організаційних рівнях, які враховують особливості функціонування еколого-економічної системи: на національному, регіональному та локальному рівнях. Обґрунтування конструкції зазначеної моделі доповнено механізмами управління стійкістю, в яких узгоджено взаємодіють усі системні елементи, що базується на принципах, методах та інструментах управління. Така конструкція передбачає реалізацію п'яти функцій (стимулювання; перерозподілу екологічної діяльності; регулювання; контроль; акумулювання) та спрямована на реалізацію таких завдань: узгодження інтересів органів управління та підвищення

ефективності їх роботи; ефективний відбір індикаторів при розробці регіональних програм розвитку; усунення структурних диспропорцій і асиметрії територіального розвитку.

16. Запропоновано структурно-функціональну схему організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем, що передбачає надання території природокористування екологічного статусу, забезпечення потреб регіону на основі поєднання економічного зростання та екологізації економіки – шляхом розроблення та впровадження екологічних інвестиційних проектів з активною інноваційною стратегією природокористування, використання новітніх методів та інструментарію впливу, заснованих на принципах інженерної економіки природокористування території (екологічна безпека, екологічні пріоритети).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Карташов Є.Г. Державне управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем: теорія, методологія, практика : монографія / Є.Г. Карташов. – Київ: ТОВ "ДКС-Центр", 2015. – 378 с.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Карташов Є.Г. Аналіз ефективності реалізації еколого-економічних механізмів державного управління / Є.Г. Карташов // Економіка та держава. – 2013. – № 9. – С. 111-114.

3. Карташов Є.Г. Аналіз розвитку регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 13. – С. 97-101.

4. Карташов Є.Г. Аналіз фундаментальних положень державного регулювання стійкості регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Економіка та держава. – 2014. – № 3. – С. 113-115.

5. Карташов Є.Г. Взаємодія органів влади, бізнесу та територіальних громад в системі публічного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. – Вип. 1 (44). – С. 109-114.

6. Карташов Є.Г. Екологічний фактор в системі державного управління стійкістю регіонів / Є.Г. Карташов // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Вип. 223. Т. 235. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 29-33.

7. Карташов Є.Г. Зміна завдань державного управління у сфері забезпечення екологічної безпеки на рівні регіонів / Є.Г. Карташов // Наукові

розвідки з державного та муніципального управління. Зб. наук. пр. – Вип. 1/2015. – К. : АМУ, 2015. – С. 150-159.

8. Карташов Є.Г. Інвестиційна складова в процесі формування механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Менеджер: Вісник Донецького державного університету управління. – 2014. – № 2 (68). - С. 55-60.

9. Карташов Є.Г. Інструменти забезпечення екологічно сталого регіонального розвитку / Є.Г. Карташов // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». – 2013. – Вип. 4. – С. 400-407.

10. Карташов Є.Г. Концептуальні засади державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Економіка та держава. – 2013. – № 11. – С. 100-103.

11. Карташов Є.Г. Концептуальні напрями формування моделі державного управління збалансованим соціо-еколого-економічним розвитком територій / Є.Г. Карташов // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління». – 2013. – № 2. – С. 137-145.

12. Карташов Є.Г. Методологічні засади формування регуляторних механізмів забезпечення стійкості еколого-економічних систем на основі суспільного партнерства / Є.Г. Карташов // Економіка та держава. – 2013. – № 10. – С. 102-105.

13. Карташов Є.Г. Механізм стимулювання еколого-економічного розвитку регіонів / Є.Г. Карташов // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Вип. 237. Т. 249. Державне управління. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – С. 65-69.

14. Карташов Є.Г. Механізми державного управління екологічною безпекою в Україні як умова формування стійких регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». – 2014. – Вип. 1. – С. 139-147.

15. Карташов Є.Г. Напрямок модернізації державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Збірник наукових праць ДонДУУ: Сучасні тенденції державного управління в умовах соціально-економічного розвитку. Серія Державне управління. – Т. XV, Вип. 286. – Донецьк: ДонДУУ, 2014. – С. 100-115.

16. Карташов Є.Г. Напрямок вдосконалення механізму державного управління природокористуванням у контексті забезпечення стійкості регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 1. – С. 132 – 135.

17. Карташов Є.Г. Напрямок удосконалення механізмів реалізації регіональної екологічної політики в Україні [Електронне видання] / Є.Г. Карташов // Державне управління : удосконалення та розвиток. – 2012. – № 11. – Режим доступу до журналу : <http://www.dy.nauka.com.ua>.

18. Карташов Є.Г. Обґрунтування підходу до формування механізму державного управління стійкістю еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 17. – С. 103-106.

19. Карташов Є.Г. Організаційне забезпечення державного управління сталим екологічним розвитком в системі природокористування на регіональному рівні / Є.Г. Карташов // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 3. – С. 119 – 122.

20. Карташов Є.Г. Теоретичні засади державного управління еколого-економічними системами на регіональному рівні / Є.Г. Карташов // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління». – 2013. – № 1 (8). – С. 98-104.

21. Карташов Є.Г. Удосконалення підходів до реалізації платного природокористування в системі державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 2. – С. 115 – 118.

22. Карташов Є.Г. Форми стратегічного планування в екологічно-сталому розвитку регіону / Є.Г. Карташов // Наукові розвідки з державного та муніципального управління. Зб. наук. пр. – Вип. 2/2014. – К. : АМУ, 2014. – С. 96-102.

23. Карташов Є.Г. Формування нових методологічних підходів щодо реалізації державної екологічної на регіональному рівні [Електронне видання] / Є.Г. Карташов // Державне управління : удосконалення та розвиток. – 2015. – № 1. – Режим доступу до журналу : <http://www.dy.nauka.com.ua>

Закордонні видання

24. Карташов Е.Г. Взаимодействие экономической и экологической подсистем в процессе государственного управления устойчивостью регионального развития / Е.Г. Карташов // Научно-теоретический и практический журнал «Современный научный вестник». – Вип. 15 (211). – Російська Федерація, Белгород: Руснаучкнига, 2014 . – С. 113-120.

25. Карташов Е.Г. Методологические предпосылки формирования системы государственного управления, ориентированной на обеспечение устойчивости региональных эколого-экономических систем / Е.Г. Карташов // Научно-теоретический и практический журнал: Уральский научный вестник (ОРАЛДЫҢ ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ). – Республика Казахстан: г. Уральск: ТОО «Фирма Сервер + », 2014. - № 50 (129). – С. 68-76.

26. Карташов Е.Г. Формирование научных подходов к проблемам государственного управления устойчивым экологическим развитием / Е.Г. Карташов // Научно-теоретический и практический журнал «Современный научный вестник». – Вип. 50 (246). – Російська Федерація, Белгород: Руснаучкнига, 2014 . – С. 57-66.

27. Карташов Е.Г. Эколого-экономическая оценка в системе государственного управления устойчивостью регионального развития / Е.Г. Карташов // Научно-теоретический и практический журнал: Уральский научный вестник (ОРАЛДЫҢ ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ). – Республика Казахстан: г. Уральск: ТОО «Фирма Сервер +», 2014. – № 9 (88). – С. 27-34.

Тези конференцій

28. Карташов Е.Г. Пути совершенствования экологической политики / Е.Г. Карташов // Материали за 9-а международна научна практична конференция, «Бъдещето въпроси от света на науката», 17-25 декември. – 2013. Том 18. Закон. Държавна администрация. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. - С. 87-88.

29. Карташов Е.Г. Визначення пріоритетів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Е.Г. Карташов // Materialy IX mezinárodní vědecko-praktická konference “Aplikované vědecké novinky – 2013” / – Díl 4. Ekonomické vědy. Administrativa: Praha. Publishing House “Education and Science” s.r.o - P. 72-74.

30. Карташов Е.Г. Вплив екологічного фактора на систему державного управління стійкістю регіонів / Е.Г. Карташов // Материали за 10-а международна научна практична конференция, «Найновите научни постижения», – 2014. Том 11. Икономики. Държавна администрация. Политика. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 23-24.

31. Карташов Е.Г. Державна політика розвитку регіонів на основі екологоорієнтованої системи управління відтворенням інвестиційного потенціалу / Е.Г. Карташов // Материали за 10-а международна научна практична конференция, «Ключови въпроси в съвременната наука», – 2014. Том 9. Икономики. Държавна администрация. Политика. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 41-42.

32. Карташов Е.Г. Механізми залучення населення до вирішення екологічних проблем на місцевому рівні / Е.Г. Карташов // Проблемы теории и практики городского управления (экономико-правовой аспект): материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. / [НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований; Редкол.: Богачев С.В. (отв. ред. и др.)]. – Донецк : Изд-во «Ноулидж», 2013. –С. 67-70.

33. Карташов Е.Г. Модернізація державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Е.Г. Карташов // Materiály X mezinárodní vědecko-praktická konference «Dny vědy – 2014». - Díl 12. Právní vědy. Administrativa.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o – stran 62-63.

34. Карташов Е.Г. Направления обеспечения экологической безопасности как функция государства // Materiály IX mezinárodní vědecko-praktická konference «Vědecký průmyslový kontinent – 2013», – Díl 13. Ekonomické vědy. Administrativa. Politické vědy.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o – Stran. 75-77.

35. Карташов Е.Г. Публічно-приватне партнерство в системі управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем / Е.Г. Карташов // Materiály X Międzynarodowe naukowo-praktycznej konferencji «Nauka w przestrzeni Europy – 2014». Volume 14. Historia. Politologia.: Przemysł. Nauka i studia. – Str. 101-102.

36. Карташов Є.Г. Складові механізми державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем: теоретичні аспекти / Є.Г. Карташов // Матеріали за 10-а міжнародна научна практична конференція, «Найновітє постиження на європейската наука», – 2014. Том 6. Икономики. Държавна администрация. София. «Бял ГРАД-БГ» ООД. – С. 76-77.

37. Карташов Є.Г. Удосконалення управління, як чинник соціально-економічного розвитку країни / Є.Г. Карташов // Модернізаційні процеси державного та муніципального управління: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (04.04.2014) / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д.Бакуменка, Т.В.Іванової. – К.: Академія муніципального управління, у 2-х частинах, Ч. 1, 2014. – С. 7-8.

38. Карташов Є.Г. Формування механізму державного управління стійкістю еколого-економічних систем / Є.Г. Карташов// Materialy IX międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji “Nauka: teoria i praktyka – 2013” Voume 4. Prawo. Panstwowyzarzadz.: Przemysl. Nauka I studia. – P. 84-85.

АНОТАЦІЇ

Карташов Є.Г. Формування та розвиток механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Академія муніципального управління. – Київ, 2016.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій з формування та розвитку дієвих механізмів державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем. У роботі узагальнено теоретичний доробок з проблем державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем та формування механізмів його реалізації, уточнено сутність і зміст складових категорій. Обґрунтовано наукову концепцію державного управління стійкістю еколого-економічних систем та концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму його здійснення. Виділено і систематизовано принципи формування і розвитку механізмів державного управління стійкістю еколого-економічних систем. Визначено та охарактеризовано особливості сучасної моделі взаємодії суспільства із природою та обґрунтовано підхід до управління стійкістю еколого-економічних систем як методологічного базису формування стратегії регіонального розвитку. Проаналізовано стан державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем в Україні та визначено основні перешкоди його реалізації. На основі авторської методики оцінено рівень еколого-економічного розвитку регіонів та проведено їх типологізацію. Обґрунтовано підхід до формування стратегії інноваційної розвитку регіональних виробничих комплексів у контексті забезпечення стійкості еколого-економічних систем територій із використанням індикативних показників. Розроблено концепцію формування комплексної стратегічної

програми екологічного відтворення регіонів та визначено пріоритети її реалізації. Сформовано концептуальну модель державного управління стійкістю еколого-економічної системи з урахуванням особливостей взаємодії екологічної, економічної, інституційної, соціальної компонент. Запропоновано структурно-функціональну схему організаційно-економічного механізму державного управління стійкістю регіональних еколого-економічних систем.

Ключові слова: державне управління, еколого-економічна система, механізм управління, природокористування, регіон, стійкий розвиток, стратегічний підхід.

Карташов Е.Г. Формирование и развитие механизмов государственного управления устойчивостью региональных эколого-экономических систем. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора наук государственного управления по специальности 25.00.02 - механизмы государственного управления. – Академия муниципального управления. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена обоснованию теоретико-методологических подходов и практических рекомендаций по формированию и развитию механизмов государственного управления устойчивостью региональных эколого-экономических систем. В работе обобщены теоретические основы по проблемам государственного управления устойчивостью региональных эколого-экономических систем и формированию механизмов его реализации, уточнены сущность и содержание составляющих категорий. Обоснованно научную концепцию государственного управления устойчивостью эколого-экономических систем, предусматривающую трансформацию экономическую общественную формацию, с ее индустриальной парадигмой и изменение приоритетов развития, в основу которых положены: рост запаса устойчивости индивида и социума в отношении внешних воздействий, исходя из качества окружающей природной среды, учитывающий в качестве основного критерия состояние здоровья населения; экологизацию науки, производственной деятельности, городского хозяйства, формирования новой этики природопользования. Предложен концептуальный подход к формированию организационно-экономического механизма его осуществления. Выделены и систематизированы принципы формирования и развития механизмов государственного управления устойчивостью эколого-экономических систем. Определены и охарактеризованы особенности современной модели взаимодействия общества с природой, обоснован подход к управлению устойчивостью эколого-экономических систем как методологического базиса формирования стратегии регионального развития. Проанализировано состояние государственного управления устойчивостью региональных эколого-экономических систем в Украине и определены основные препятствия его реализации. На основе авторской методики оценен уровень эколого-экономического развития регионов и проведена их типологизация. Обоснован подход к формированию стратегии инновационной развития региональных

производственных комплексов в контексте обеспечения устойчивости эколого-экономических систем территорий с использованием индикативных показателей. Разработана концепция формирования комплексной стратегической программы экологического воспроизводства регионов и определены приоритеты ее реализации. Сформировано концептуальную модель государственного управления устойчивостью эколого-экономической системы с учетом особенностей взаимодействия экологической, экономической, институциональной, социальной компонент.

Разработана система интегральных показателей эколого-экономического развития регионов, раскрыта их сущность и возможность для применения в системе регионального управления, определены методы их расчета, основанные на использовании инструментария многокритериальной оценки с использованием экспертных методов при определении значимости компонентов аналитических формул. Это позволяет комплексно учитывать эффективность управления материальными, трудовыми, финансовыми и природными ресурсами. На этой основе проведено типологизацию регионов Украины по уровню интегрального показателя их эколого-экономического развития в системе государственного управления. Последовательность реализации такой процедуры включает инструментарий кластерного анализа, что позволило систематизировать существующие стратегии эколого-экономического развития территорий в разрезе выделенных типологических групп регионов для принятия научно обоснованных управленческих решений при формировании стратегий развития регионов.

Разработана концептуальная модель государственного управления устойчивостью эколого-экономической системы с учетом особенностей взаимодействия экологической, экономической, институциональной, социальной компонент, с целью осуществления оперативного реагирования субъектами управления на изменения влияния факторов ее устойчивости. Такую модель сформировано по структурно-логической схеме на трех организационных уровнях, учитывающих особенности функционирования эколого-экономической системы: на национальном, региональном и локальном уровнях. Обоснование конструкции указанной модели дополнено механизмами управления устойчивостью, в которых согласовано взаимодействуют все системные элементы, основанные на принципах, методах и инструментах управления. Такая конструкция предусматривает реализацию пяти функций (стимулирования; перераспределения экологической деятельности; регулирование; контроль; аккумуляция) и направлена на реализацию следующих задач: согласование интересов органов управления и повышения эффективности их работы; эффективное планирование индикаторов при разработке региональных программ развития; устранение структурных диспропорций и асимметрии территориального развития.

Разработана структурно-функциональная схема организационно-экономического механизма государственного управления устойчивостью региональных эколого-экономических систем, который предусматривает

предоставление территории природопользования экологического статуса, обеспечение потребностей региона на основе комбинирования экономического развития и экологизации экономики – путем реализации эко-инвестиционных проектов с учетом инновационной стратегии природопользования, на основе принципов инженерной экономики природопользования.

Ключевые слова: государственное управление, эколого-экономическая система, механизм управления, природопользование, регион, устойчивое развитие, стратегический подход.

Kartashov E.G. – Formation and development mechanisms of public administration, to stability of regional ecological and economic systems. – Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of doctor of sciences of public administration, speciality 25.00.02 mechanisms of public administration. Academy of municipal administration. – Kiev, 2016.

Dissertation is devoted to the justification of theoretical and methodological approaches and practical recommendations for the creation and development of governance mechanisms for sustainable regional ecological and economic systems. The paper summarizes the theoretical achievements of the problems of public administration of stability regional ecological and economic systems and formation mechanisms of its implementation, the essence and content component categories. Grounded scientific concept of governance and economic stability of ecological systems and conceptual approach to building organizational and economic mechanism for its implementation. Highlight and systematized the principles of formation and development of mechanisms of governance and economic stability of ecological systems. Defined and described the features of a modern model of interaction with nature and society grounded approach to managing environmental and economic stability as a methodological basis of formation of a regional development strategy. The analysis of the status public administration of the regional stability ecological and economic systems in Ukraine and the main obstacles for its implementation. Based on the author's methodology assessed the environmental and economic development and carried out their typology. Grounded approach to the formation of innovative strategy of regional industrial complexes in the context of ensuring the sustainability of ecological and economic areas using indicative parameters. The concept of forming a comprehensive strategic program of ecological reproduction regions and priorities of its implementation. Formed conceptual model of governance and economic stability of ecological systems allowing for the interaction of environmental, economic, institutional and social components. A structural and functional scheme of organizational and economic mechanism of public administration of stability regional ecological and economic systems.

Keywords: public administration ecological and economic system, mechanism of management, nature, region, sustainable development, strategic approach.

Підписано до друку 05.02.2016 р. Формат 60 x 84/16.

Папір офс. Гарнітура Times New Roman. Друк-різографія.

Ум.-друк. арк. 1,8. Тираж 100 прим. Зам. № 502-1.

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві «ДКС центр»

04073, м. Київ, Куренівський провулок, 17, т/ф (044) 537-14-34